

Rozdział 1.8

Odpowiedź bibliotek szkół wyższych na zdalny model nauczania: analiza rozwiązań w perspektywie ogólnopolskiej

Kinga Żmigrodzka-Ryszczyk, ORCID: 0000-0002-6737-7991
Biblioteka Główna Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu

Streszczenie: Artykuł opiera się na analizie wyników badania ankietowego przeprowadzonego wśród bibliotek państwowych szkół wyższych. Celem badania było przedstawienie, w jakim stopniu fizyczne zamknięcie bibliotek oraz przejście na naukę zdalną wpłynęło na modyfikacje świadczonych usług w okresie od marca 2020 do lipca 2021 roku. Wnioski z przeprowadzonego badania pokazały, że ksiąźnice akademickie są jednostkami elastycznymi, szybko adaptującymi oferowane usługi do nowej rzeczywistości. Prócz zaprezentowanych rozwiązań przedstawiono kierunki, w jakich biblioteki powinny nadal się rozwijać nawet w perspektywie powrotu do nauki stacjonarnej.

Słowa kluczowe: biblioteka naukowa, nauka zdalna, usługi biblioteczne, pandemia

Wprowadzenie

Wypracowywana i wdrażana przez lata koncepcja biblioteki, jako trzeciego miejsca¹, w marcu 2020 roku w związku z pandemią uległa wstrzymaniu. Nowocześnie i funkcjonalnie zaaranżowane przestrzenie, będące nie tylko miejscem do nauki, ale także strefą spotkań, relaksu i przyjemnie spędzanego czasu, otwarty dostęp pozwalający na swobodne i bezpośrednie przeszukiwanie zbiorów, osobisty kontakt i wsparcie bibliotekarza – to wszystko z dnia na dzień przestało być dostępne dla czytelników. Nie zmieniła się natomiast rola biblioteki naukowej, której zadaniem nadal pozostało służyć „potrzebom nauki i kształcenia, zapewniając dostęp do materiałów bibliotecznych i zasobów informacyjnych niezbędnych do prowadzenia prac

¹ J. Jędrzych, *Ray Oldenburg i jego teoria trzeciego miejsca*, „Warsztaty Bibliotekarskie” 2015, nr 1 (45), [online] <http://warsztatybibliotekarskie.pedagogiczna.edu.pl/ray-oldenburg-i-jego-teoria-trzeciego-miejsca> [dostęp: 2.08.2021].

naukowo-badawczych oraz zawierających wyniki badań naukowych”². Pytanie, w jaki sposób biblioteki akademickie poradziły sobie z tym zadaniem, stanowiło główną oś przeprowadzonych badań oraz niniejszego tekstu.

Zaprezentowane wnioski i przykłady powstały na bazie wyników badań ankietowych przeprowadzonych w bibliotekach publicznych szkół wyższych. Początkowo lista instytucji objętych badaniem zawierała 59 uczelni publicznych nadzorowanych przez Ministra właściwego ds. szkolnictwa wyższego³. Z uwagi na chęć ujęcia tematu w maksymalnie szerokiej perspektywie, podjęto decyzję o rozszerzeniu grupy badawczej o biblioteki wyższych uczelni publicznych nadzorowanych przez inne resorty. Włączone zostały uczelnie medyczne (9), artystyczne (19), Państwowe Wyższe Szkoły Zawodowe (33), wojskowe (9) i MSWiA (2)⁴. Finalnie grupa objęta badaniem wyniosła 126 bibliotek publicznych uczelni wyższych⁵.

Przegląd literatury

Już po kilku miesiącach pracy w zmienionej i jakże trudnej rzeczywistości, pojawiły się w literaturze pierwsze publikacje poświęcone konkretnym problemom, z jakimi przyszło się mierzyć bibliotekom zmuszonym do fizycznego zamknięcia budynków, a jednocześnie chcącym nadal oferować swoje usługi użytkownikom. Te swoiste analizy przypadku pozwoliły na dzielenie się nie tylko trudnościami, ale także dobrymi praktykami i rozwiązaniami, które „na gorąco” wdrażano. Warto tu wymienić artykuły Magdaleny Rowińskiej⁶, Anny Wołodko⁷ dotyczące Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego, Katarzyny Pukszy i Ewy Witkowskiej⁹ z Biblioteki

² Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach, „Dziennik Ustaw” 1997, nr 85, poz. 539 z późn. zm., [online] <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970850539/U/D19970539Lj.pdf> [dostęp: 2.08.2021].

³ Wykaz uczelni publicznych nadzorowanych przez Ministra właściwego ds. szkolnictwa wyższego, [online] <https://www.gov.pl/web/edukacja-i-nauka/wykaz-uczelni-publicznych-nadzorowanych-przez-ministra-wlasciwego-ds-szkolnictwa-wyzszego-publiczne-uczelnie-akademickie> [dostęp: 2.08.2021].

⁴ Portal edukacyjny „Perspektywy”, [online] http://perspektywy.pl/portal/index.php?option=com_content&view=article&id=4&Itemid=115 [dostęp: 2.08.2021].

⁵ Pierwotnie lista obejmowała 134 uczelnie, jednak z uwagi na brak informacji w Internecie o tym, czy biblioteka nadal funkcjonuje z wykazu usunięto 8 uczelni.

⁶ M. Rowińska, *Czas na nowe wizje przyszłości*, „Biuletyn EBIB” 2020, nr 4 (193), s. 1-5, [online] <http://ebibojs.pl/index.php/ebib/article/view/683/718> [dostęp: 2.08.2021].

⁷ A. Wołodko, *Academic Libraries in Unusual Situations*, „Przegląd Biblioteczny” 2020, Special Issue, s. 57-69.

⁸ B. Chmielewska, A. Kościelniak-Osiak, *Wrócenie z wirusów, czyli co w myśleniu o bibliotece zmienia się na zawsze, albo i nie zmienia, ale mogłoby*, „Biuletyn EBIB” 2020, nr 4 (193), [online] <http://ebibojs.pl/index.php/ebib/article/view/680/719> [dostęp: 2.08.2021].

⁹ A. Gałęcka-Golec, K. Puksza, E. Witkowska, *Biblioteka w czasie pandemii – doświadczenia Repozytorium Uniwersytetu w Białymstoku*, „Biuletyn EBIB” 2020, nr 4 (193), [online] <http://ebibojs.pl/index.php/ebib/article/view/687/723> [dostęp: 2.08.2021].

Uniwersytetu w Białymstoku, Anny Wałek¹⁰ dyrektor Biblioteki Politechniki Gdańskiej, czy Anny Szumiec¹¹ opisującej sytuację w Centrum Informacji Naukowej i Biblioteki Akademickiej w Katowicach.

Równie szybko pojawiły się także pierwsze przekrojowe analizy zagadnień, jak na przykład artykuł Bożeny Jaskowskiej¹², która zajęła się tematem zarządzania bibliotekami w rzeczywistości VUCA (*Volatility, Uncertainty, Complexity, Ambiguity*), Grzegorza Gmiterka¹³ analizującego wykorzystanie serwisów społecznościowych, Anny Grzecznowskiej¹⁴ prezentującej przegląd inicjatyw i kampanii, w jakie zaangażowały się biblioteki w czasie lockdownu. Warto też wspomnieć o zagranicznych publikacjach, jak teksty Stephena Tsekea i Josiline Phiri Chigwada¹⁵, którzy prześledzili strategie wsparcia e-learningu świadczone przez biblioteki uniwersyteckie w Zimbabwe, Alexandrosa Koulourisa, Eftichia Vraimaki oraz Mari Koloniari¹⁶ prezentujących wyniki badań ankietowych przeprowadzonych w bibliotekach w Grecji na temat wykorzystania mediów społecznościowych w okresie pandemii.

Analiza literatury pozwala wyodrębnić kilka kluczowych problemów. Są to: zmiana modelu zarządzania biblioteką, zmiana modelu udostępniania (przeniesienie nacisku na zbiory elektroniczne), a co za tym idzie ewentualne zmiany w polityce gromadzenia, konieczność podtrzymania stałego kontaktu z czytelnikiem (Internet i media społecznościowe), praca zdalna, potrzeba szkoleń i podnoszenia swoich kwalifikacji, bezpieczeństwo pracowników i czytelników. Największą trudnością, a zarazem największym wyzwaniem, stało się określenie na nowo swojej roli i miejsca w środowisku akademickim w taki sposób, aby mimo fizycznego zamknięcia i braku bezpośredniego kontaktu z użytkownikiem, nadal w pełni wspierać proces kształcenia.

¹⁰ A. Wałek, *Polish Academic Libraries in the Face of the Covid-19 Pandemic: Crisis Management and Communication within the Organisation*, „Przegląd Biblioteczny” 2020, Special Issue, s. 94-121.

¹¹ G. Razik, A. Szumiec, K. Wysznińska „Biblioteka otwarta” w czasie pandemii, „Biuletyn EBIB” 2020, nr 4 (193), s. 1-5, [online] <http://ebiboj.s.pl/index.php/ebib/article/view/684/721> [dostęp: 2.08.2021].

¹² B. Jaskowska, *Organizational Flexibility of Academic Libraries in a Vuca Reality: The Example of the Functioning of Libraries During the Covid-19 Epidemic*, „Przegląd Biblioteczny” 2020, Special Issue, s. 70-93.

¹³ G. Gmiterek, *Polish university libraries social networking services during the COVID-19 pandemic spring term lockdown*, „The Journal of Academic Librarianship” 2021, vol. 47, nr 3, s. 1-7.

¹⁴ A. Grzecznowska, *Initiatives of the Polish Librarians' Association for Libraries and Readers in the First Phase of the Pandemic*, „Przegląd Biblioteczny” 2020, Special Issue, s. 122-137.

¹⁵ S. Tsekea, J. P. Chigwada, *COVID-19: strategies for positioning the univeristy library in suport of the e-learning*, „Digital Library Perspectives” 2021, vol. 31, nr 1, s. 54-64.

¹⁶ A. Koulouris, E. Vraimaki, M. Koloniari, *COVID-19 and library social media use*, „Reference Services Review” 2021, vol. 49, nr 1, s. 19-38.

Metodologia badań

Dane zebrane zostały przy użyciu kwestionariusza ankiety składającego się z 28 pytań¹⁷. W zależności od zagadnienia wykorzystano mieszane typy pytań: pojedynczego i wielokrotnego wyboru, otwarte i zamknięte. Ankieta z założenia miała być anonimowa¹⁸, a odpowiedź na ostatnie pytanie, w którym proszono o podanie nazwy instytucji, nie była obowiązkowa. Wprowadzono je jedynie w celu uniknięcia ponownego wysyłania prośby o wzięcie udziału w badaniu.

Ponieważ temat jest dosyć szeroki, pierwotna wersja ankiety zawierała bardziej szczegółowe pytania. Obawiając się jednak efektu zmęczenia respondenta, o którym pisze Ewa Krok¹⁹, zdecydowano się na skrócenie jej do minimum, tak aby ogólny czas odpowiedzi nie przekraczał kilkunastu minut. Do budowy kwestionariusza wykorzystano formularz Forms z pakietu Microsoft. Przed rozpoczęciem badań kwestionariusz ankiety został przetestowany przez pięcioro współpracowników w celu wyeliminowania błędów i niejasności. Na adresy mailowe dyrektorów bibliotek została wysłana prośba o wypełnienie ankiety wraz z linkiem do aktywnego formularza. Prośby o wzięcie udziału w badaniu zostały wysłane w dniach 5 i 6 lipca i ponownie 27 i 28 lipca, ale tylko do tych instytucji, które w pierwszym terminie nie wypełniły kwestionariusza. Zakres pytań dotyczył okresu od marca 2020 roku do końca lipca 2021 roku. Ten niemal półtoraroczny okres pracy bibliotek, w rzeczywistości przeplatającego się twardego i miękkiego lockdownu, pozwala na zaobserwowanie i podsumowanie rozwiązań, które zostały wdrożone i przetestowane, a także zasygnalizowanie planów na kolejne miesiące.

Rezultaty i analiza danych

Na prośbę udziału w ankiecie odpowiedziało 60 instytucji wypełniając poprawnie kwestionariusz, co oznacza, że w badaniu udział wzięło 47,6% wszystkich respondentów. Nie jest to wynik w pełni zadowalający, niemniej jednak pozwala na wgląd w kierunki i rozwiązania, jakie wybrały biblioteki w odpowiedzi na zdalny model nauczania. Średni czas udzielania odpowiedzi wynosił 15 minut i 13 sekund.

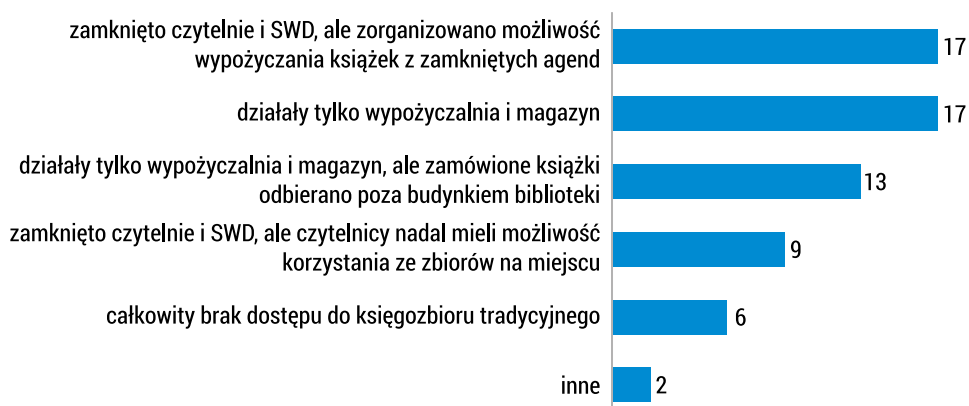
¹⁷ Struktura ankiety pozwalała ominąć niektóre pytania, jeśli odpowiedź na pytanie wcześniejsze wskazywała, że dalsza treść zagadnień nie będzie dotyczyć danej jednostki. Finalnie jeden respondent odpowiadał maksymalnie na 24 pytania.

¹⁸ O korzyściach zachowania anonimowości w ankietach piszą: Z. Szyjewski, G. Szyjewski, *Wiarygodność metod badawczych*, „Informatyka Ekonomiczna” 2017, vol. 2, nr 44, s. 126.

¹⁹ E. Krok, *Budowa kwestionariusza ankietowego a wyniki badań*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Studia Informatica” 2015, nr 37, s. 55-73.

Zbiory tradycyjne

Ponieważ otwarty dostęp do zbiorów, o którym wspomniano we wprowadzeniu, stanowi jeden z atutów nowoczesnej biblioteki, pierwsze pytanie miało ustalić, jaki procent bibliotek oferuje taki dostęp swoim użytkownikom. Z otrzymanych odpowiedzi wynika, że ponad $\frac{3}{4}$ bibliotek, bo aż 77% umożliwia otwarty sposób korzystania ze zbiorów tradycyjnych. To dla tych instytucji przymusowe zamknięcie stanowiło największe wyzwanie. Chęć wypożyczenia materiałów udostępnianych wcześniej w wolnym dostępie często wymuszała wprowadzenie zmian w zintegrowanych systemach bibliotecznych, liczne przesunięcia w zasobach ludzkich wraz z delegowaniem pracowników do zupełnie innych niż dotychczas zadań.



RYSUNEK 1.8.1. Dostępność poszczególnych agend w bibliotekach

ŹRÓDŁO: Opracowanie własne.

Prócz okresów przymusowego zamknięcia, czas ograniczonego dostępu do zbiorów papierowych w przypadku niektórych bibliotek został wydłużony. 48% ankietowanych jednostek umożliwiło dostęp do zbiorów papierowych natychmiast po zniesieniu ministerialnych ograniczeń. Dla 52% ograniczenia trwały znacznie dłużej. W przypadku 9 był to czas poniżej miesiąca, a w 16 bibliotekach wydłużył się do ponad 4 miesięcy²⁰. Wśród przyczyn takiego stanu rzeczy można wskazać wewnętrzne regulacje macierzystych jednostek, trudności w zorganizowaniu dostępu do zbiorów zgodnie z wytycznymi GIS, opór i strach o własne bezpieczeństwo wśród pracowników, a także niespotykaną dotychczas dynamikę i zmienność wydarzeń. Wiele decyzji, które zapadały na najwyższych szczeblach było przekazywanych do wiadomości publicznej w zasadzie z dnia na dzień. Stąd też dostępność poszczególnych agend w bibliotekach była

²⁰ Trzy biblioteki zaznaczyły odpowiedź „powyżej miesiąca”, jedna powyżej 2 miesięcy, a dwie pozostałe powyżej 3 miesięcy.

bardzo różna i na bieżąco adaptowana do zmiennych zewnętrznych. Poniższy wykres prezentuje, jakie ograniczenia w dostępie do zbiorów papierowych mieli czytelnicy tych bibliotek, które wzięły udział w badaniu²¹.

W kolejnym pytaniu poproszono o wskazanie, jakie dodatkowe obostrzenia wprowadzono, oprócz ogólnie obowiązujących, zgodnych z wytycznymi GIS²².



RYSUNEK 1.8.2. Wprowadzone obostrzenia

ŹRÓDŁO: Opracowanie własne.

Ograniczenia miały swoje odzwierciedlenie w statystykach odwiedzin i wypożyczeń. W 2020 roku liczba odwiedzin i wypożyczeń, w porównaniu do 2019 roku, spadła w 34 instytucjach²³.

E-zasoby i e-usługi

Brak możliwości korzystania z budynku biblioteki wraz z jej zbiorami spowodował wzrost zainteresowania zbiorami elektronicznymi. Na pytanie o wykorzystanie źródeł elektronicznych 62% bibliotek informowało o odnotowaniu wzrostu w 2020 roku

²¹ W pytaniu tym umożliwiono wybranie więcej niż jednej odpowiedzi, jeśli dostępność poszczególnych agend ulegała zmianom.

²² Główny Inspektorat Sanitarny, [online] <https://www.gov.pl/web/gis/zakecenia-i-wytyczne-glownego-inspektora-sanitarnego> [dostęp: 2.08.2021].

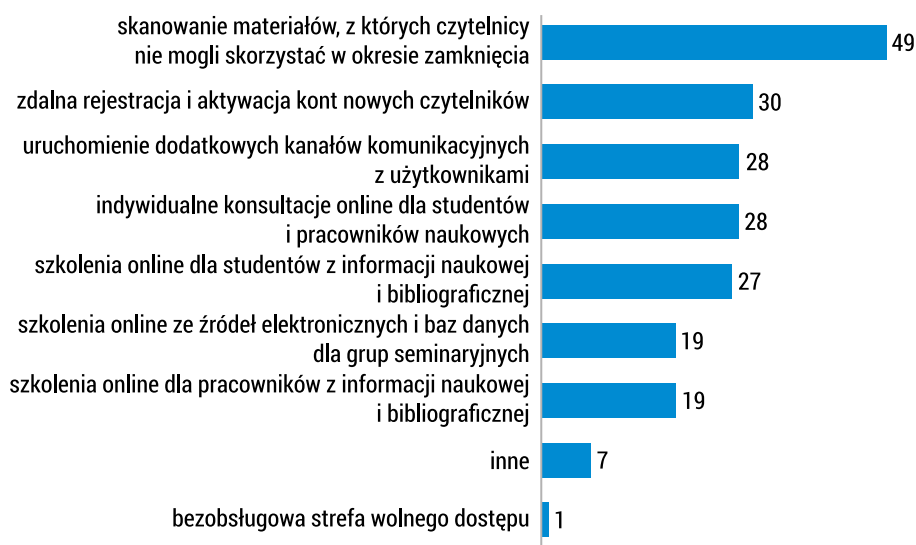
²³ Tylko w dwóch instytucjach odwiedziny czytelników utrzymały się na tym samym poziomie, natomiast trzy instytucje wskazały, że liczba wypożyczeń w 2020 roku nie uległa zmianie w stosunku do 2019 roku.

względem roku 2019²⁴. Dla 11 instytucji wzrost ten wyniósł ponad 50%²⁵. To bardzo wysoki wynik, szczególnie mając na uwadze to, że w bibliotekach szkół wyższych wykorzystanie e-zasobów już od kilku lat jest znacznie wyższe niż w pozostałych, o czym wspomina Iwona Sójkowska²⁶.

Oprócz szerokiej akcji promocyjnej subskrybowanych baz danych oraz źródeł otwartych, równocześnie rozpoczęły się działania, których zadaniem było oswojenie czytelnika z dostępnymi zasobami i podwyższenie jego kompetencji informacyjnych w tym zakresie. Dotychczasowe stacjonarne szkolenia biblioteczne przeniesiono do Internetu. Oferta kursów, szkoleń i konsultacji indywidualnych obejmowała zagadnienia nawigowania po licencjonowanych bazach danych, poruszania się po źródłach otwartych, pracy edytorskiej nad tekstem i bibliografią.

Z drugiej strony, tam, gdzie nie udało się znaleźć wersji elektronicznych dokumentów, szybko podjęto decyzje o umożliwieniu wypożyczenia na zewnątrz zbiorów zlokalizowanych w Strefach Wolnego Dostępu czy udostępnianych jedynie na miejscu. Dla tych studentów i pracowników naukowych, którzy pracowali zamknięci w domach, uruchomiono usługę skanów na życzenie.

Poniższy wykres pokazuje nowe usługi, które zostały wprowadzone od kwietnia 2020 roku.



RYSUNEK 1.8.3. Nowe usługi wprowadzone od kwietnia 2020 roku

ŹRÓDŁO: Opracowanie własne.

²⁴ 10% zaznaczyło odpowiedź „nie zmieniło się”, 8% „zmałało”, a 20% nie posiada takich danych.

²⁵ Dla trzynastu bibliotek odnotowano wzrost wykorzystania zbiorów elektronicznych w przedziale 10-30%, a dla jedenastu w przedziale 30-50%.

²⁶ I. Sójkowska, *Biblioteki podczas i po pandemii koronawirusa – wstępny raport EBLIDY*, „Biuletyn EBIB” 2020, nr 4 (193), s. 1-10, [online] <http://ebibojs.pl/index.php/ebib/article/view/691/720> [dostęp: 2.08.2021].

Wśród pozostałych usług i funkcjonalności, uruchomionych w okresie marzec 2020 – czerwiec 2021, będących odpowiedzią na ograniczenie dostępu do zbiorów papierowych, a które nie zostały wskazane w ankiecie respondenci wymienili:

- „zmiana organizacji zbiorów wolnego dostępu – wypożyczenia na zewnątrz z możliwością zdalnego zamawiania”;
- „organizacja dostępu do zbiorów elektronicznych udostępnionych przez wydawców na czas pandemii”;
- „wzmoczone szkolenia online dla wszystkich użytkowników z wykorzystaniem Google Meet”;
- „szeroka informacja o kursach i szkoleniach wspierających proces zdalnej edukacji”;
- „stworzono listy linków do przydatnych zasobów elektronicznych”;
- „książka na telefon”;
- „umożliwiono wypożyczanie na zewnątrz zbiorów dostępnych w Czytelnii (na miejscu)”;
- „po zamknięciu czytelnii wypożyczanie wszystkich zbiorów na zewnątrz, w tym książek z czytelnii, czasopism i multimedialnych”;
- „szkolenia biblioteczne i zaliczenia wyłącznie online”;
- „amnestia biblioteczna”;
- „wskazanie zasobów otwartej nauki”;
- „pomoc w edytorstwie prac dyplomowych”;
- „uruchomiono dodatkowy punkt informacji”;
- „przeniesiono punkt zapisów (przed wejściem do biblioteki)”;
- „uruchomiono system automatycznego zliczania osób wchodzących, a na stronie biblioteki odsłonięto licznik wolnych miejsc”;
- „książkomat”;
- „skanowanie materiałów bibliotecznych dostępnych wcześniej na miejscu”;
- „zakupiono licencję oprogramowania HAN, co umożliwiło korzystanie z Wirtualnej Biblioteki Nauki online, po zalogowaniu do systemu bibliotecznego”;
- „utworzenie Dydaktycznej Biblioteki Cyfrowej dostępnej przez system HAN”.

Praca zdalna

Pytania 14-16 odnosiły się do pracy zdalnej. Na pytanie: „Czy pracownicy w analizowanym okresie mieli możliwość pracy zdalnej?” – 34 osoby zaznaczyły odpowiedź „tak”, jedna osoba „nie”, a pozostałe 25 osób zaznaczyło odpowiedź „częściowo”. Ostatnia grupa została poproszona o doprecyzowanie, czy każdy pracownik, który złożył prośbę o umożliwienie pracy zdalnej, niezależnie od miejsca zatrudnienia i stanowiska był do niej delegowany – tu 24% zaznaczyło tę opcję. Natomiast 76% odpowiadających przyznało, że do pracy zdalnej delegowani byli tylko ci, których charakter pracy umożliwił im podjęcie jej w takiej formie. Wśród instytucji, które umożliwiły pracownikom podjęcie pracy zdalnej w okresie twardego lockdownu, aż w 51 bibliotekach powyżej 50% załogi świadczyło pracę w trybie *home office*.

Delegowanie do pracy zdalnej, a przede wszystkim kwestia konieczności zorganizowania pracy zdalnej były, jak już wcześniej zostało wspomniane, jednym z najtrudniejszych wyzwań, z jakimi musieli się zmierzyć dyrektorzy bibliotek *in gremio*, nie tylko szkół wyższych²⁷. To zagadnienie opisuje także Bożena Jaskowska²⁸. Wśród problemów i trudności związanych z zarządzaniem biblioteką podczas lockdownu, na trzecim miejscu znalazły się trudności z przypisywaniem obowiązków „zdalnym” pracownikom. Kolejne miejsce zajął niesprawiedliwy podział pracy między bibliotekarzami, a na dalszym brak kontroli nad pracownikami. Trudno dziwić się tym wynikom szczególnie w sytuacji, gdy do pracy zdalnej delegowani byli pracownicy, których charakter pracy nie pozwala na jej podjęcie.

Z drugiej strony warto wspomnieć o badaniu przeprowadzonym wśród pracowników Biblioteki Politechniki Gdańskiej, gdzie praca zdalna została pozytywnie i korzystnie oceniona²⁹. Zorganizowanie komfortowego miejsca pracy, kwestie techniczne, kontakt ze współpracownikami czy przełożonymi nie spotkały się ze szczególnymi przeszkodami. Niemniej jednak wśród wymienionych wad *home office* pojawiły się takie jak: brak dostępu do dokumentacji i baz danych, brak konkretnie przydzielonych zadań, utrudnione kontakty i monotonia pracy. Ostatecznie jednak 83% respondentów Politechniki Gdańskiej chciałoby w przyszłości korzystać z możliwości pracy zdalnej.

Komunikacja

Nagły zwrot i nacisk na wykorzystanie źródeł elektronicznych, a przede wszystkim zmiana kanałów komunikacji z czytelnikiem i przeniesienie jej do mediów społecznościowych, stanowiło duże wyzwanie dla wielu bibliotekarzy. Mimo że od lat mówimy o pokoleniach X i Y i ich zupełnie innych oczekiwaniach wobec bibliotek³⁰, zdaje się, że w bardzo wielu przypadkach nie znalazło to odzwierciedlenia w praktyce, a kontakt osobisty z czytelnikiem był nie tylko głównym, ale właściwie jedynym kanałem komunikacji. Trudno więc nie zgodzić się ze stwierdzeniem Tseaka i Chigwada, że „bibliotekarze powinni być przeszkoleni w zakresie korzystania z różnych systemów zarządzania nauką, aby mogli wchodzić w interakcję z klientami online i pomagać im, gdy napotykają trudności w dostępie do elektronicznych zasobów

²⁷ Zob. Jędrzych J., *Biblioteki pedagogiczne w czasie pandemii*, „Biuletyn EBIB” 2020, nr 4 (193), s. 1-8, [online] <http://ebibojs.pl/index.php/ebib/article/view/688/724> [dostęp: 2.082020].

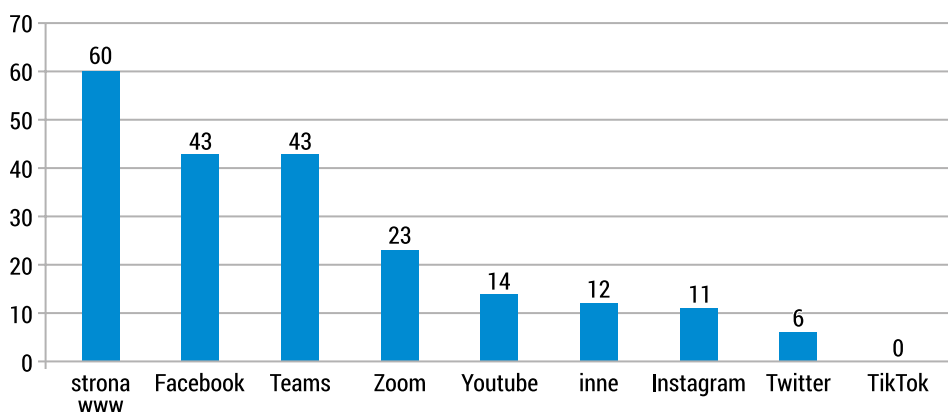
²⁸ B. Jaskowska, op. cit.

²⁹ A. Wałek A., op. cit.

³⁰ K. Nowakowska, D. Olejnik, *Pokolenia Y i Z w bibliotece akademickiej. Wybrane aspekty działalności Biblioteki Głównej Uniwersytetu Technologiczno-Przyrodniczego w Bydgoszczy*, [w:] K. Jazdon (red.), *Biblioteka naukowa: czy jeszcze naukowa?: praca zbiorowa*, Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu, Poznań 2018, s. 111-128.

informacyjnych”³¹. Stąd też w badaniu przeprowadzonym na potrzeby niniejszej publikacji padło pytanie o to, czy pracodawca dał bibliotekarzom możliwość uczestniczenia w szkoleniach z obsługi platform komunikacyjnych (Teams, Zoom lub innych wykorzystywanych na uczelni). 68% osób udzieliło odpowiedzi „tak, wszystkim chętnym”, 13% „tak, ale tylko niektórym”, natomiast 10% nie miało zaoferowanych przez pracodawcę takich możliwości.

W ankiecie pojawiło się także pytanie o to, czy w okresie pandemii odnotowano wzrost aktywności w mediach społecznościowych. 57% respondentów wskazało odpowiedź twierdzącą. Poniższy wykres prezentuje, z jakich serwisów najczęściej korzystają biblioteki.



RYSUNEK 1.8.4. Kanały komunikacyjne, z których korzysta biblioteka

ŹRÓDŁO: Opracowanie własne.

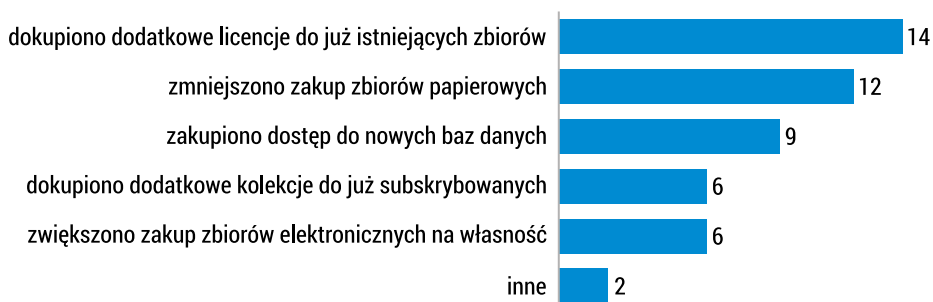
Jednak mimo faktu, iż w okresie lockdownu internetowe strony bibliotek oraz media społecznościowe były właściwie głównymi kanałami komunikacji z czytelnikiem, Grzegorz Gmiterek w podsumowaniu swoich badań stwierdza, że „wyniki badań pokazują, że nie wszystkie polskie biblioteki uniwersyteckie w równym stopniu wykorzystały możliwości, jakie dają media społecznościowe, zarówno jeśli chodzi o liczbę narzędzi, jak i ilość treści udostępnianych za ich pośrednictwem”³². Wydaje się, że biblioteki dopiero teraz uzupełniają zaległości, jeśli chodzi o zainteresowanie nowymi technologiami i narzędziami komunikacyjnymi.

³¹ „librarians should be trained on how to use various learning management systems so that they can interact with patrons online and assist them if they face challenges in accessing electronic information resources”, [w:] Tsekea S., Chigwada J. P., op. cit., s. 62.

³² „findings show that not all Polish university libraries have made equal use of the opportunities provided by social media, whether in terms of the number of tools or the amount of content made available through them”, [w:] G. Gmiterek, op. cit., s. 6.

Gromadzenie

W literaturze tematu bardzo często pojawia się zagadnienie e-zasobów, jako tych, które najbardziej „skorzystały” w okresie ograniczonego dostępu do bibliotek. Dostęp do e-zasobów został zwiększony poprzez takie rozwiązania jak EZ proxy czy HAN, ale też sami dostawcy na niespotykaną dotąd skalę „otworzyli” oferowane zbiory. Stąd też pytania 17 i 18 ankiety odnosiły się do polityki gromadzenia. 62% respondentów uznało, że ograniczenia w funkcjonowaniu biblioteki wpłynęły na politykę gromadzenia zbiorów. Zmiany dotyczące różnych ich aspektów zostały wymienione na Rys. 1.8.5.



RYSUNEK 1.8.5. Zmiany w polityce gromadzenia

ŹRÓDŁO: Opracowanie własne.

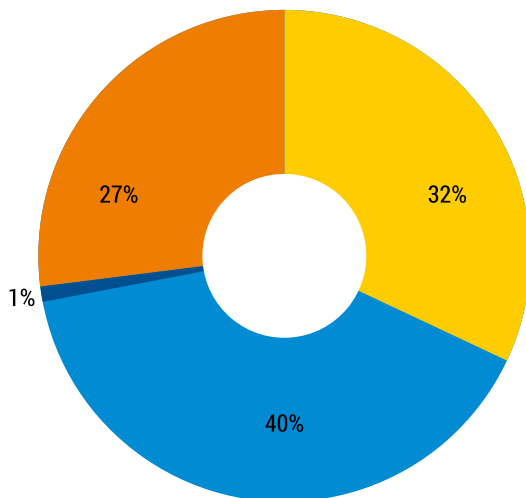
Oceny

Jak wspomniano wcześniej, badaniem objęto niemal półtoraroczny okres, co pozwala na sformułowanie wniosków oraz ocenę dotychczas podjętych działań. W pytaniu o ocenę działań swojej biblioteki, w kwestii dostosowania oferowanych usług w okresie zdalnego nauczania, średnia ocen wszystkich respondentów wyniosła 4.0 w pięciostopniowej skali.

W kolejnym pytaniu poproszono ankietowanych o ocenę, czy ich biblioteka w pełni wykorzystywała wszystkie swoje możliwości w celu wsparcia procesu nauczania w momencie przejścia na tryb zdalny. Rozkład odpowiedzi prezentuje wykres (Rys. 1.8.6.). Wśród projektów, których nie udało się wdrożyć, ankietowani wymienili:

- „nie udało się zwiększyć ilości dostępnych licencjonowanych zasobów książek i czasopism”;
- „większej ilości szkoleń on-line”;
- „możliwości zdalnej aktywacji konta czytelnika”;
- „nie udało się wdrożyć bibliomatów do bezkontaktowego odbierania zamówionych książek”;
- „nie udało się dotychczas wdrożyć wysyłania książek pocztą”;
- „zakupu książkomatu”;

- „brak sieci typu HAN, przez co kilka baz danych było niedostępnych dla czytelników z ich domów”;
- „nie udało się wprowadzić indywidualnych konsultacji online dla studentów i pracowników naukowych”;
- „zwiększyć komunikacji online z użytkownikami”;
- „dodatkowych szkoleń online ze źródeł elektronicznych”;
- „nie udało się wprowadzić pomysłu studenckiej biblioteki cyfrowej, w której udostępniane byłyby skany tradycyjnych książek. Biblioteka miała być dostępna online po zalogowaniu się do konta bibliotecznego (z wykorzystaniem HAN)”;
- „planowano utworzenie dostępu do terminali studentom, którzy mają trudną sytuację domową, np. słaby Internet, rodzeństwo w wieku szkolnym, itp. (w celu aktywnego uczestniczenia w wykładach zdalnych, ćwiczeniach, laboratoriach)”;
- „nie udało się zakupić nowego, profesjonalnego skanera do książek, w celu udostępniania zasobów konkretnym studentom w szerszym zakresie”;
- „skanowania na życzenie”.



■ tak, całkowicie ■ tak, choć można było zrobić więcej ■ trudno powiedzieć ■ nie

RYSUNEK 1.8.6. Odpowiedzi respondentów na pytanie: *Czy biblioteka w pełni wykorzystała wszystkie możliwości w celu wsparcia procesu nauczania w trybie zdalnym?*

ŹRÓDŁO: Opracowanie własne.

Jedyną osobą, która w pytaniu o to, czy biblioteka wykorzystała wszystkie możliwości w celu wsparcia procesu nauczania zaznaczyła odpowiedź negatywną, jako przyczynę podała brak wykupionego dostępu do polskich baz danych.

Uwagi końcowe

Wyniki przeprowadzonej ankiety, uzupełnionej o wnioski, jakie pojawiły się w literaturze przedmiotu pokazują, że biblioteki bardzo szybko adaptowały się do nowej sytuacji. Ograniczony dostęp do przestrzeni bibliotecznych od pierwszych dni był rekompensowany innymi rodzajami usług. Z jednej strony była to bardzo szybka organizacja wypożyczeń (nawet tych zbiorów, które wcześniej udostępniane były tylko na miejscu), z drugiej – ogromna promocja źródeł elektronicznych i zasobów otwartych oraz uruchamianie rozszerzonego dostępu do nich.

Pandemia pokazała, że biblioteki, choć często postrzegane jako skostniałe instytucje, w rzeczywistości są elastyczne i szybko adaptują się do zmian. W momencie ograniczenia dostępu do jednych usług, w ich miejsce natychmiast proponują inne. Ta wyjątkowa sytuacja zmotywowała bibliotekarzy do różnorodnych działań, w tym: organizacji dodatkowych szkoleń, skanowania materiałów, tworzenia list przydatnych linków do źródeł elektronicznych, uruchomienia dodatkowych kanałów komunikacji itp. Paradoksalnie ograniczenie kontaktu fizycznego z czytelnikiem pozwoliło nawiązać z nim kontakt w przestrzeni wirtualnej. Jest to doświadczenie, z którego powinniśmy najwięcej skorzystać. Należy mieć nadzieję, że otwartość na nowe technologie, ciągle podnoszenie swoich umiejętności i kompetencji, elastyczność i różnorodność oferowanych usług i rozwiązań pozostaną normą niezależnie od tego, czy fizycznie biblioteki będą otwarte czy zamknięte.

Bibliografia

1. Ali M. Y., Gatiti P., *The COVID-19 (Coronavirus) pandemic: reflections on the roles of librarians and information professionals*, „Health Information and Libraries Journal” 2020, vol. 37, nr 2, s. 158-162.
2. Chmielewska B., Kościelniak-Osiak A., *Wrózenie z wirusów, czyli co w myśleniu o bibliotece zmieni się na zawsze, albo i nie zmieni, ale mogłoby*, „Biuletyn EBIB” 2020, nr 4 (193), s. 1-7, [online] <http://ebibojs.pl/index.php/ebib/article/view/680/719> [dostęp: 2.08.2021].
3. Figurska K., Wachowicz M., *COVID-19 nam niestraszny – działalność Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej im. prof. Tadeusza Kotarbińskiego w Łodzi z koronawirusem w tle*, „Biuletyn EBIB” 2020, nr 4 (193), s. 1-6, [online] <http://ebibojs.pl/index.php/ebib/article/view/686/722> [dostęp: 2.08.2021].
4. Gałęcka-Golec A., Puksza K., Witkowska E., *Biblioteka w czasie pandemii – doświadczenia Repozytorium Uniwersytetu w Białymstoku*, „Biuletyn EBIB” 2020, nr 4 (193), s. 1-8, [online] <http://ebibojs.pl/index.php/ebib/article/view/687/723> [dostęp: 2.08.2021].
5. Gmiterek G., *Polish university libraries social networking services during the COVID-19 pandemic spring term lockdown*, „The Journal of Academic Librarianship” 2021, vol. 47, nr 3, s. 1-7.
6. Grzecznowska A., *Initiatives of the Polish Librarians' Association for Libraries and Readers in the First Phase of the Pandemic*, „Przegląd Biblioteczny” 2020, Special Issue, s. 122-137.
7. Jaskowska B., *Organizational Flexibility of Academic Libraries in a Vuca Reality: The Example of the Functioning of Libraries During the Covid-19 Epidemic*, „Przegląd Biblioteczny” 2020, Special Issue, s. 70-93.

8. Jędrych J., *Biblioteki pedagogiczne w czasie pandemii*, „Biuletyn EBIB” 2020, nr 4 (193), s. 1-8, [online] <http://ebibojs.pl/index.php/ebib/article/view/688/724> [dostęp: 2.08.2021].
9. Jędrych J., *Ray Oldenburg i jego teoria trzeciego miejsca*, „Warsztaty Bibliotekarskie” 2015, nr 1 (45), [online] <http://warsztatybibliotekarskie.pedagogiczna.edu.pl/ray-oldenburg-i-jego-teoria-trzeciego-miejsca> [dostęp: 2.08.2021].
10. Kaczmarczyk S., *Zalety i wady metod zbierania danych przez internet w badaniach marketingowych*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej. Organizacja i Zarządzanie” 2018, z. 129, s. 187-200.
11. Koulouris A., Vraimaki E., Koloniari M., *COVID-19 and library social media use*, „Reference Services Review” 2021, vol. 49, nr 1, s. 19-38.
12. Krok E., *Budowa kwestionariusza ankietowego a wyniki badań*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Studia Informatica” 2015, nr 37, s. 55-73.
13. Nowakowska K., Olejnik D., *Pokolenia Y i Z w bibliotece akademickiej. Wybrane aspekty działalności Biblioteki Głównej Uniwersytetu Technologiczno-Przyrodniczego w Bydgoszczy*, [w:] Jazdon K. (red.), *Biblioteka naukowa: czy jeszcze naukowa?: praca zbiorowa*, Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu, Poznań 2018, s. 111-128.
14. Portal edukacyjny „Perspektywy”, [online] http://perspektywy.pl/portal/index.php?option=com_content&view=article&id=4&Itemid=115 [dostęp: 02.08.2021].
15. Razik G., Szumiec A., Wyszynska K., *„Biblioteka otwarta” w czasie pandemii*, „Biuletyn EBIB” 2020, nr 4 (193), s. 1-5, [online] <http://ebibojs.pl/index.php/ebib/article/view/684/721> [dostęp: 2.08.2021].
16. Rowińska M., *Czas na nowe wizje przyszłości*, „Biuletyn EBIB” 2020, nr 4 (193), s. 1-10, [online] <http://ebibojs.pl/index.php/ebib/article/view/683/718> [dostęp: 2.08.2021].
17. Sójkowska I., *Biblioteki podczas i po pandemii koronawirusa – wstępny raport EBLIDY*, „Biuletyn EBIB” 2020, nr 4 (193), s. 1-10, [online] <http://ebibojs.pl/index.php/ebib/article/view/691/720> [dostęp: 2.08.2021].
18. Strona internetowa Głównego Inspektoratu Sanitarnego, [online] <https://www.gov.pl/web/gis/zakecenia-i-wytyczne-glownego-inspektora-sanitarnego> [dostęp: 02.08.2021].
19. Szyjewski Z., Szyjewski G., *Wiarygodność metod badawczych*, „Informatyka Ekonomiczna” 2017, vol. 2, nr 44, s. 118-131.
20. Tsekea S., Chigwada J. P., *COVID-19: strategies for positioning the univeristy library in suport of the e-learning*, „Digital Library Perspectives” 2021, vol. 31, nr 1, s. 54-64.
21. Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach, „Dziennik Ustaw” 1997 nr 85, poz. 539 z późn. zm., [online] <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970850539/U/D19970539Lj.pdf> [dostęp: 2.08.2021].
22. Wałek A., *Polish Academic Libraries in the Face of the Covid-19 Pandemic: Crisis Management and Communication within the Organisation*, „Przegląd Biblioteczny” 2020, Special Issue, s. 94-121.
23. Wojciechowska M., Orzoł M., *Biblioteka jako trzecie miejsce. Przykład bibliotek szkół medycznych*, „Medical Library Forum” 2020, nr 13 (2), s. 3-18.
24. Wołodko A., *Academic Libraries in Unusual Situations*, „Przegląd Biblioteczny” 2020, Special Issue, s. 57-69.
25. *Wykaz uczelni publicznych nadzorowanych przez Ministra właściwego ds. szkolnictwa wyższego*, [online] <https://www.gov.pl/web/edukacja-i-nauka/wykaz-uczelni-publicznych-nadzorowanych-przez-ministra-wlasciwego-ds-szkolnictwa-wyzszego-publiczne-uczelnie-akademickie> [dostęp: 02.08.2021].

Abstract

The response of academic libraries to the remote learning model: analysis of solutions from a national perspective

This article is based on the analysis of the results of a survey conducted among academic libraries. The aim of the study was to show how physical closure and remote learning modified the services provided between March 2020 and July 2021. The conclusions show that libraries are flexible entities, quickly adapting their services to new realities. In addition to the presented solutions, the directions in which libraries should develop even with the prospect of a return to full-time learning are presented.

Keywords: academic library, distance learning, library services, pandemic